

Katinka Goffin

Rapport:

Voldtekt og forebygging i Oslo kommune

Innhold

Forord

Innledning	1
Om rapporten – bakgrunn, formål og prosess	3
Voldtektsdefinisjon	5
Voldtektsmyter	7
Effekt av voldtekt	8
Forebygging av voldtekt gjennom seksualitetsundervisning	9
Oversikt over seksualitetsundervisning i Oslo	9
Eksisterende seksualitetsundervisningstilbud	9
Seksualitetsundervisningssituasjonen i Oslo-skolene	10
God seksualitetsundervisning	11
Samtykke	12
Kjønnsroller og -normer	13
Beredskap	14
Eksempler på kommunale seksualitetsundervisningstiltak	15
Forslag til tiltak	16
Tydelig kommunal plan for styrking av seksualitetsundervisning i skolene	16
Oppfølging i skolen	16
Kompetanseheving og ressurser	17
Kvalitetssikring og evaluering av materiell	17
Bevisstgjøring rundt hjelpetiltak for voldtektsutsatte	18
Økte midler til DIXI ressurscenter mot voldtekt og Oslo Krisesenter	18
Midler til forskning om voldtekt og forebygging av voldtekt i Oslo	19
Oppsummering	19
Referanseliste	20

Forord

Voldtekt er et enormt tema, med svært mange ulike problemstillinger. Denne rapporten ønsket å få en oversikt over hva som kunne gjøres på den forebyggende fronten i Oslo kommune for å redusere antallet seksuelle overgrep og forhindre at flere voldtektsutsatte utvikler dårligere helse som følge av mangel på hjelp. Dette har resultert i syv forslag til tiltak som gagnar både den generelle befolkningen, da spesielt ungdom, i tillegg til å ivareta en annen sårbar gruppe, nemlig voldsutsatte. Gjennom disse tiltakene, som har som mål å ivareta helse, kan livskvalitet økes både hos den enkelte Oslo-beboer og i samfunnet generelt.

Denne rapporten har blitt utformet på oppdrag fra Oslo Kvinnesaksforening, som har søkt og fått midler på bakgrunn av sin *Aksjonsplan mot voldtekt*. Tusen takk til Oslo kommune som valgte å støtte dette prosjektet med midler fra OXLO - Oslo Extra Large, en by for alle. Takk til Hege Løvbak og Tone Brekke fra Oslo Kvinnesaksforening, og takk til Astrid Greve Kristensen og Tone Goffin, som alle har bidratt med hjelpsomme forslag og støtte. En stor takk rettes også til Rannveig Kvifte Andresen, Patricia Kaatee, Marianne Støle-Nilsen, Stine Solli, Stine Nygård og Bjørg Ofstad som har gitt av tiden sin og kommet med svært verdifulle innspill på voldtekt og forebygging.

Katinka Goffin

Innledning

Voldtekt er et utbredt problem i Norge, med statistikk som viser at minst én av ti kvinner og én av hundre menn blir utsatt for dette i løpet av livet i Norge (Thoresen & Hjemdal, 2014). En studie fra 2004 avdekket at 16% av kvinner og 2% av menn i Oslo oppgir at de har blitt truet eller tvunget til sex, eller utsatt for voldtekt eller voldtektsforsøk minst en gang etter fylte 16 år (Pape & Stefansen, 2004, s.100). Man vet at det også er store mørketall innen seksuallovbrudd (Politiet, 2019). Selv om man både kan bli utsatt for, og begå voldtekt uavhengig av kjønn, er det en tydelig kjønnsbalanse. Hele 86% av fornærmede som anmelder er kvinner hvor overgriper er en mann (Kripos, 2019). Menn utøver også de fleste seksuelle overgrep mot menn og gutter (Krisentersekretariatet, u.d.). Det eksisterer svært lite norsk voldtektsstatistikk som tar høyde for kjønnsidentiteter utover mann og kvinne. Det finnes nasjonale rapporter om voldtekt, men det er snart ti år siden det kom en rapport om voldtekt i Oslo med dybdeanalyser fra politiet. Derfor er det begrenset med oppdatert informasjon om voldtekts situasjonen i Oslo isolert sett. Den siste store rapporten fra Oslo-politiet som omhandlet voldtekt, *Oslo – den globale byen*, kom i 2012 og ble utarbeidet som en reaksjon på «voldtektsbølgen» som dominerte nyhetsbildet høsten 2011 (Oslo Politidistrikt, 2012). Mediefokuset dreide seg hovedsakelig om overfallsvoldtekter. Per 2018 representerer overfallsvoldtekter kun 4,9% av anmeldte voldtekter i Norge ifølge Kripos sin rapport *Voldtektsituasjonen i Norge* (2019). Den største andelen voldtekter skjer i sammenheng med fest (42,3%), etterfulgt av bekjentskapsvoldtekter (23,3%) og relasjonsvoldtekter (17,3%). Dette vil si at minst 80% av voldtekter blir begått av noen den utsatte har kjennskap til. 40% av kvinner som rapporterer voldtekt forteller at det er partner eller ekspartner som står bak (Krisentersekretariatet, u.d.). Mørketallene antas å være spesielt høye innenfor kategorien «relasjonsvoldtekter» nettopp fordi voldtektsutsatte vegrer seg for konsekvensene av å anmelde en partner eller ekspartner (Kripos, 2019).

Det var 995 anmeldte voldtekter i Oslo i fjor (Statistisk Sentralbyrå, 2018). Antallet anmeldelser nasjonalt har økt med 44,5% fra 2014 til 2018 (Politiet, 2019). Man anser at hovedårsaken til denne økningen har sammenheng med større åpenhet rundt seksuelle overgrep i samfunnet, heller enn en økning i seksuelle overgrep (Kripos, 2019). Politiet trekker frem nasjonale kampanjer og #Me-Too-bevegelsen som sentrale bidragsytere til denne åpenheten. Slike endringer i samfunnsdiskursen påvirker både de utsatte selv, og øker sannsynligheten for at sosiale nettverk, som venner og familie, støtter dem og oppfordrer til anmeldelse (Kripos, 2019). Man håper at anmeldelsestilbøyeligheten fortsetter ettersom kun 10,5% av voldtektsutsatte anmelder til politiet (Krisentersekretariatet, u.d.).

Dessverre står fortsatt følelser som skyld og skam i veien for anmeldelse for mange voldtektsutsatte (Kripos, 2019). Åpenhet og bevisstgjøring vil være et avgjørende fokusområde, når det kun er 11% av voldtektsutsatte som oppsøker hjelp i den første tiden (Thoresen & Hjemdal, 2014). Rannveig Kvifte Andresen, daglig leder ved DIXI ressurscenter for voldtekt, opplyser om at det tar gjennomsnittlig 3,3 år før utsatte i det hele tatt oppsøker støttetilbud. Dette er noen av mange grunner til at det i dag fremdeles er viktig å sette fokus på voldtekt og seksuelle overgrep.

I rapporten vil uttrykket voldsutsatte signalisere de av oss som har blitt utsatt for seksuelle overgrep inkludert voldtekt. Selv om rapporten tar utgangspunkt i voldtekt, er det også relevant å nevne seksuelle overgrep som helhet. Seksuelle overgrep, som ofte også innbefatter voldtektsforsøk, er en del av samme spekter av seksuell offergjøring («victimization»), og derfor er det ikke nødvendigvis gunstig å skape et klart og tydelig skille mellom voldtekt og annen seksuell vold (Gavey, 1999). I denne rapporten er det et særskilt fokus på voldtekt, men også andre elementer av seksuell vold er relevante her. Dette har sammenheng med rapportens fokus på forebygging via seksualitetsundervisning, hvor det jobbes for å forebygge generelt innenfor det seksuelle voldsspekteret. I tillegg har voldsutsatte ofte svært lignende etterreaksjoner, og man kan derfor argumentere for at det er mindre viktig å skille en gruppe utsatte fra andre som har blitt utsatt for seksuell vold (World Health Organization, 2003). Voldtekt rammer ulike grupper mennesker på ulike måter, og noen er mer utsatte enn andre. Blant annet er minoritetskvinner, LHBTIQ+-personer, ungdom, kvinner som selger sex, og mennesker med nedsatt funksjonsevne ekstra utsatte (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019; NOU 2008: 4). I tillegg bør det nevnes at selv om kvinner er langt mer utsatte for voldtekt, er det en annen type stigmatisering som møter gutter og menn som gjør det vanskeligere å anmelde og oppsøke hjelp. Det er viktig å ta høyde for spesielt utsatte grupper i arbeidet mot voldtekt. Akkurat denne rapporten går ikke i dybden på den type problemstilling, men ser mer generelt på voldtekt og forebygging.

Om rapporten – bakgrunn, formål og prosess

Oslo Kvinnesaksforening har sett på voldtekt og etterbehandling som en viktig del av deres mandat. De har fulgt dette opp gjennom blant annet høringsrapporter, henvendelser til myndighetene, møter med offentlige instanser og aktiv deltagelse i arrangement til den internasjonale dagen for avskaffelse av vold mot kvinner den 25. november. De vedtok i juni 2017 *Aksjonsplan mot voldtekt*, som tar for seg ulike tiltak for å ta grep om folkehelseproblemet voldtekt. Aksjonsplanen ble utformet opprinnelig som et krav om at Regjeringen måtte vedta en «aksjonsplan for å få slutt på voldtekt». På bakgrunn av aksjonsplanen ble det søkt om midler fra Oslo kommune for å skrive en rapport om voldtekt. I mars 2019 kom *Handlingsplan mot voldtekt* fra Regjeringen, som tar opp mange av disse punktene.

Vi krever at Regjeringen utformer en aksjonsplan som omfatter:

- **At lovteksten endres slik at sex uten bevisst samtykke er straffbar voldtekt**
- **For politiet:**
 - Bedre fagkunnskap ved mottak av anmeldelser om seksuallovbrudd;
 - Raskere og mer kyndig etterforskning;
 - Opplæring og etterutdanning av politiet om voldtekt og andre former for seksuallovbrudd;
 - Mer aktivt bruk av omvendt voldsalarm, dvs på overgriperne;
- **For domstolene:**
 - Opplæring av fagdommere og meddommere om seksuallovbrudd;
 - Instruks for forsvarsadvokater mot trakassering av ofre;
- **For videregående skoler og høgskoler:**
 - Undervisningsopplegg om seksuelle overgrep og trakassering;
 - Opplæring av lærere og helsepersonell;
- **For barn:**
 - Opplæring i retten til å si nei og sette grenser;
- **For allmennheten:**
 - Kampanje for å få slutt på at menn voldtar kvinner.

Det er svært positivt at en ny handlingsplan mot voldtekt har blitt produsert, og den inneholder mye god informasjon. Likevel har blant annet Norsk Kvinnesaksforening poengtert at det er lite faktisk handling i handlingsplanen og ingen konkrete mål som skal oppnås. Det er heller ikke knyttet noen øremerkede midler til arbeidet i foreslått statsbudsjett. Her kommer en av sivilsamfunnets avgjørende roller på banen, og blant annet med denne rapporten fortsetter Norsk kvinnesaksforening å jobbe for håndfast fremgang og legge press på både nasjonale og lokale instanser. Med spesialisert informasjon og forslag til tiltak, er denne rapporten et eksempel på sivilsamfunn som forsøker å gjøre det lettere for Oslo kommune å ta flere konkrete grep mot voldtekt og å støtte voldtektsutsatte.

Det er mange viktige tiltak å følge opp på bakgrunn av både Oslo Kvinnesaksforenings *Aksjonsplan mot voldtekt* og Regjeringens *Handlingsplan mot voldtekt*, men akkurat denne rapporten har tatt for seg forebygging som hovedfokus. Forebyggingen i denne rapporten har to aspekter; forebygging av seksuelle overgrep og voldtekt og forebygging av uhelse hos voldsutsatte. Avgrensingen i rapporten ble gjort på grunnlag av at seksualitetsundervisning er et betydelig tiltak som kontinuerlig tas opp i sammenheng med forebygging av seksuell vold og uhelse. Seksualitetsundervisning som sentralt for forebygging nevnes blant annet i Regjeringens *Handlingsplan mot voldtekt* (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019), Helse- og omsorgsdepartementet sin strategi for seksuell helse *Snakk om det!* (2016), Barneombudets Rapport om seksuelle krenkelsers blant ungdom (2018), Amnestys voldtektsrapport *Time for change* (2019), og i NKVTS sin rapport *Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner* (Moen, Bergman & Øverlien, 2018). Seksualitetsundervisning er en primærforebygging, som vil si at den opererer i stadiet før et problem oppstår. I tillegg når den ut til «alle» - som i dette tilfellet gjelder alle elever som er i skolen (Moen, Bergman & Øverlien, 2018). Seksualitetsundervisning er en metode for å nå ut til svært mange samtidig og over lengre tid, og kommer i en fase i livet hvor man utvikler både identitet og verdigrunnlag. Derfor kan det formes mange gode holdninger rundt temaer som inngår i seksuell helse som kan ha vedvarende effekt (Haberland, 2015; Lundgren & Amin, 2015). Bred holdningsendring kan bidra til å omforme samfunnet på positivt vis og kan mer langsiktig hindre seksuell vold på et overordnet nivå.

Under arbeidet med denne rapporten ble konsekvensene som kan forekomme etter å ha blitt utsatt for voldtekt, og at disse konsekvensene er underkommuniserte, fremhevet og aktualisert gjennom både intervjuer og aktuell litteratur. Viktigheten av å vite hva seksuelle overgrep er, og deretter hvor man kan oppsøke hjelp dersom man har blitt utsatt, ble derfor tatt inn som en forlengelse av forebyggende tiltak. Å oppsøke hjelp når man har blitt utsatt for seksuelle overgrep kan bidra til å forebygge at utsatte får dårligere helse og redusere den potensielt livsendrende effekten voldtekt kan ha (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019). Dette tiltaket gjøres gjennom opplysningsarbeid om hva overgrep er og hvor man kan oppsøke hjelp. «Et godt hjelpetilbud etter voldtekt» er også et av hovedfokusene til *Handlingsplanen mot voldtekt* (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019, s. 10).

Rapporten har blitt skrevet med utgangspunkt i ekspertintervjuer, forskning og andre rapporter med relevant tematikk. De som har blitt intervjuet er Rannveig Kvifte Andresen, daglig leder i DIXI

– ressurscenter mot voldtekt, Patricia Kaatee, politisk rådgiver med fokus på kjønnsbasert diskriminering og vold i Amnesty International, Marianne Støle-Nilsen, lektor og seksualitetsundervisningekspert, Stine Solli, prosjektleder for seksualitetsundervisning hos Sex og Samfunn, rådgiver i Sex og Politikk, Stine Nygård og Bjørg Ofstad fra Norsk Kvinnesaksforing. I tillegg til intervjuer, har det blitt foretatt en gjennomgang av aktuell informasjon og rapporter på nettsidene til disse organisasjonene, i tillegg til hos Krisesentersekretariatet og Redd Barna. Mange dokumenter på både nasjonalt og kommunalt plan har blitt gjennomgått, i tillegg til diverse rapporter og forskningslitteratur. Dette danner grunnlaget for alt som fremkommer i rapporten.

Det må nevnes at dette prosjektet fikk utforutsette begrensninger når det gjelder tid og ressurser, og derfor må både omfanget av forberedelser og innhold ses i sammenheng med dette. Det er viktig at Oslo kommune, i tillegg til nasjonale organer, fortsetter å investere midler slik at nettopp det som måtte velges vekk i avgrensningen også kan bli undersøkt. Arbeidet med rapporten har munnet ut i syv konkrete tiltak som det oppfordres til at Oslo kommune implementerer snarest.

Voldtektsdefinisjon

Voldtekt blir definert ulikt avhengig av kontekst, enten det er juridisk (nasjonalt eller internasjonalt), menneskerettslig, eller i seksualitetsundervisningen. I norsk lov defineres voldtekt som straffbar handling slik (Straffeloven, 2005, §291):

§291 Voldtekt

Med fengsel inntil 10 år straffes den som

skaffer seg seksuell omgang ved vold eller truende atferd, har seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner ute av stand til å motsette seg handlingen, eller

ved vold eller truende atferd får noen til å ha seksuell omgang med en annen, eller til å utføre handlinger som svarer til seksuell omgang med seg selv.

I Istanbulkonvensjonen, Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner, som Norge har ratifisert og dermed er en del av rettsgrunnlaget vårt, står det følgende (Istanbulkonvensjonen, 2011, artikkel 36):

Artikkel 36. Seksuell vald, inkludert voldtekt

- 1. Partane skal ved lovgiving eller på annan måte treffe dei tiltaka som er nødvendige for å sikre kriminalisering av følgjande forsettlege åtferd:
 - a. vaginal, anal eller oral penetrering av seksuell art av ein annan sin kropp utan samtykke, med einkvar kroppsdel eller gjenstand;*
 - b. andre handlingar av seksuell art mot en person utan samtykke;*
 - c. å få ein annan person til å utføre handlingar av seksuell art med ein tredjeperson utan samtykke.**
- 2. Eit samtykke må gjevast frivillig, som eit resultat av vedkomande person sin frie vilje, sett i lys av forholda omkring hendinga.*
- 3. Partane skal ved lovgiving eller på annan måte treffe dei tiltaka som er nødvendige for å sikre at føresegnene i nr. 1 også gjeld for handlingar som er utøvd mot den som etter intern rett er tidlegare eller noverande ektefelle eller partner.*

Hvis vi ser på §291 legger den opp til at voldtekt, om den utsatte er bevisst, må skje enten med trusler eller ved vold. I tillegg er det er lagt mye vekt på at utsatte skal motsette seg handlingen, heller enn overgriper skal sikre samtykke. Norge har lenge blitt kritisert av blant annet Amnesty International og FNs Kvinnekomité («Voldtekt», u.d.) for ikke å ha en lov som grunner i samtykke, slik Istanbulkonvensjonen beskriver. Norsk Kvinnesaksforening, ved Karin Bruzelius, har hittil ikke tatt et standpunkt på hvorvidt de er for eller imot en endring i voldtektsparagrafen for at den skal inkludere seksuell omgang uten samtykke (K. Bruzelius, epost, 13. november 2019). Det legges frem at dette er en komplisert juridisk problemstilling, men at Norsk Kvinnesaksforening har gitt uttrykk for at straffelovens kapittel om seksuallovbrudd uansett bør gjennomgås, og da i sammenheng med om hvorvidt en «samtykkelov» bør vurderes.

En av grunnene til at samtykkeperspektivet er viktig, er nettopp at det ikke nødvendigvis må utøves fysisk makt eller eksplisitte trusler for at et overgrep er en voldtekt. Amnesty International forholder seg til definisjonen «sex uten samtykke er voldtekt» («Voldtekt», u.d.), og understreker at voldtekt bør defineres ut ifra hvorvidt eksplisitt samtykke forelå fra alle involverte (Amnesty International, 2011). International Planned Parenthood Federation (IPPF), en av de ledende internasjonale organisasjonene for seksuelle og reproduktive rettigheter, poengterer at definisjonen av voldtekt ikke kun skal definere en voldelig seksuell kriminell handling, men også en handling som krenker kroppslig integritet med utgangspunkt i ikke-samtykke, heller enn tvang (IPPF, 2013). DIXI Ressurscenter mot voldtekt beskriver det enkelt i sin brosjyre: «Voldtekt eller andre seksuelle overgrep innebærer å bli tvunget eller presset til å gjøre noe seksuelt mot din vilje.» (DIXI, u.d.).

Her blir begrepet «kjønnsfrihet» aktuelt. Juristen Tove Stang Dahl forklarer at begrepet kjønnsfrihet gir uttrykk for individets rett til «å avvise seksuelle tilnærmelser, til å unnlate å inngå i seksuelle

forbindelser, og til selv å bestemme hvor langt erotisk lek og tildraging skal gå» (sitert av Skilbrei, Smette & Stefansen, 2013, s. 8). Det er spesielt viktig å fokusere på kroppslig autonomi og brudd på individets personlige grenser ettersom det er vanlig å få en «frysreaksjon» i overgrepssituasjoner, hvor man ikke gjør motstand (de Heer & Jones, 2017). Det psykologiske perspektivet «fight or flight» er mangelfullt ettersom det er flere ulike måter å reagere på, hvorav å oppleve at man «fryser», eller får en «voldtekts-indusert paralyses», er en relativt vanlig reaksjon i overgrepssituasjoner (Moor et al., 2013). Enda det som oftest ikke er en bevisst handling, er å «fryse» en forsvarsmekanisme som går ut på å være mer medgjørlig slik at overgriper tyr til mindre fysisk vold (de Heer & Jones, 2017). Denne reaksjonen er mindre kjent blant allmenheten, men et relevant punkt å ta med ettersom det demonstrerer hvordan et fravær av nei ikke betyr en tilstedeværelse av ja. Enda konkrete voldtektsdefinisjoner kan variere avhengig av kontekst slik man ser over, er seksuell aktivitet uten samtykke et overgrep uavhengig av lovgivning ettersom det krenker individets kroppslige autonomi.

Voldtektsmyter

Voldtektsmyter påvirker hvordan vi som samfunn og deretter individer ser på voldtekt. Voldtektsmyter er en utbredt eller vanlig, men feilaktig forståelse av voldtekt (Burt, 1980). Konseptet voldtektsmyter ble fremarbeidet i et forsøk på å belyse og bekjempe ideen om at ofre er medskyldige i overgrep (Burt, 1980). Voldtektsmyter bygger ofte opp under en forestilling om at det for kvinner er mulig å avverge eller unngå voldtekt utført av menn (Anderson & Doherty, 2004). I rapporten til Amnesty (2019) kan man for eksempel lese at 28% av mennene som svarte på en voldtektsmyteundersøkelse, mente at en kvinne som er voldtatt etter å ha åpenlyst flørtet med en mann er delvis skyldig. Ragnhild Hennum er jurist, rettsosolog og professor ved institutt for offentlig rett ved Universitetet i Oslo, og var i tillegg medlem i det regjeringsoppnevnte Voldtektsutvalget i 2006. Hun påpeker viktigheten av å slå ned på språkbruk om kvinner eller overgrep som noe offeret har ansvaret for, ettersom det språket da blir en del av holdningene man har i samfunnet (R. Hennum, epost, 14. november 2019). Ringvirkningene av voldtektsmyter kan påvirke alt fra opplevd internalisert skam, sosialt stigma, og retraumatisering for utsatte, til vegring for anmeldelser (Anderson & Doherty, 2008; Lea, 2007). Det har også påvirkning på helseeffektene av voldtekt som diskuteres i neste kapittel. Voldtektsmyters innflytelse på samfunnet kan til og med påvirke utfallene til rettsaker (Anderson & Doherty, 2008; Lea, 2007). Mytene bidrar til å fremstille voldtekt som mindre alvorlig og mindre utbredt enn det er i realiteten. Voldtektsmyter går igjen i forskning som en variabel som både påvirker utøvere av voldtekt, i tillegg til hvordan utsatte reagerer i ettertid (Anderson & Doherty, 2004).

En spørreundersøkelse fra DIXI (2012) viser at 80% av voldtektsutsatte hadde skamfølelser i tiden etter voldtekten og 65% hadde skyldfølelse. Dette er svært høye tall. Det er viktig å avsløre og

tydeliggjøre voldtektsmyters eksistens for å redusere nettopp skyld og skam for voldtektsutsatte. Dette er både for å bedre utsattes psykiske helse, men også for å tilrettelegge for at flere tar kontakt med hjelpeinstanser og politiet. Feilaktige idéer om hva som forårsaker voldtekt, skaper hos mange vedvarende internalisert skam og da påfølgende lite ønske om å ta det videre i rettssystemet (Lea, 2007). Typiske eksempler inkluderer blant annet enten at den voldtektsutsatte kunne eller burde ha avverget situasjonen, eller at man gjennom oppførsel eller utseende «ba om det». Verdens Helseorganisasjon har en stor oversikt over voldtektsmyter sammen med tilsvarende fakta som avslører mytene (World Health Organization, 2003, s.11). Voldtektsmyter reflekterer i stor grad holdningene til voldtekt og voldsutsatte som man finner i storsamfunnet, og derfor må de aktivt brytes ned gjennom bevisstgjøring.

Effekt av voldtekt

Det understrekes i *Handlingsplan mot voldtekt* hvor alvorlig voldtekt og dens effekt på utsatte er i følgende utdrag: «(...) voldtekt er en av de mest alvorlige forbrytelsene mot en persons fysiske, psykiske og seksuelle integritet og ofte vil ha dyptgripende skadevirkninger og medføre redusert livskvalitet. Dette gjelder for alle typer voldtekter – ikke bare overfallsvoldtekter eller voldtekter der det blir brukt vold.» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019 s.14). Patricia Kaatee, politisk rådgiver i Amnesty, understreker at de alvorlige konsekvensene voldtekt kan ha er underkommunisert. Voldtektsutsatte kvinner rapporterer etterfølger som angst, depresjon, søvnløshet, konsentrasjonsproblemer, spiseforstyrrelser, selvskading, rusbruk, selvmordsforsøk, og innleggelse (Amnesty, 2019; Justis- og Beredskapsdepartementet, 2019). Videre legger Kaatee frem hvordan voldtekt også kan medføre avbrudd av studier og langvarige sykemeldinger hos utsatte, og derfor burde anerkjennes som en mulig livsendrende hendelse. DIXI Ressurscenter mot voldtekt opplyser om tilsvarende funn på sine nettsider (DIXI, 2017). Kaatee påpeker at en viktig problemstilling å ta tak i er mangel på allmenn forståelse og kjennskap til disse senvirkningene. Hun tar også opp at det er lite forskning på de langsiktige effektene av voldtekt på kvinners liv og helse foreligger, på tross av fagpersoners vide kjennskap til dem. Høyere sykkelighet og senvirkninger som skamfølelser kan også øke risikoen for å bli utsatt for et seksuelt overgrep på nytt, et fenomen som heter *reviktimisering* (Pittenger, Huit & Hansen, 2016). Seksualitetsundervisning kan redusere risikoen for viktisering og reviktimisering gjennom å adressere voldtektsmyter og skam- og skyldfølelser. På denne måten kan utsatte også bli oppmuntret til å oppsøke behandling tidligere. Viktigheten av å oppsøke hjelp som voldsutsatt bør understrekes og tydeliggjøres, både gjennom seksualitetsundervisningen og andre aktuelle aktører.

Forebygging av voldtekt gjennom seksualitetsundervisning

Seksualitetsundervisning er et av de anbefalte tiltakene for å forebygge seksuelle overgrep og voldtekt i rapportene og forskningen som kom frem i rapportens avgrensning. Prosjektleder for seksualitetsundervisning ved Sex og Samfunn, Stine Solli, forteller at jo mer unge vet om egen kropp, sex, seksualitet, identitet, og sine menneskerettigheter, jo bedre tar de vare på egen og andres seksuelle helse. Der det undervises om avholdenhet eller det ikke er seksualitetsundervisning i det hele tatt, er det også større sjanse for seksuell uhelse (UNESCO, 2018). Aksjonsplanen til Oslo Kvinnesaksforening trekker frem at det trengs opplegg for barn og unge som går på forebygging av trakassering og seksuelle overgrep, både på grunnskole og videregående skole. Det er viktig å begynne tidlig med slikt arbeid for å skape et godt fundament og bygge gode holdninger som bidrar til en trygg og god seksuell helse. Gjennom forebygging ønsker man å endre holdning og adferd (Kok, 2014). Kulturendring, som er en stor del av å forebygge flere seksuelle overgrep, er krevende og det tar tid, derfor må man jobbe systematisk gjennom atferds- og holdningsskapende undervisning.

Oversikt over seksualitetsundervisning i Oslo

Eksisterende seksualitetsundervisningstilbud

Det finnes to former for seksualitetsundervisning som ungdom kan få i skolen - enten ekstern eller intern. Det er derfor to typer seksualitetsundervisning som tilbys fra relevante aktører; materiell undervisere selv kan ta i bruk i skolen, eller eksterne som kan holde foredrag eller workshop. Materiell som lages er ofte tilgjengelig på nasjonalt nivå, slik som Uke 6 fra Sex og Politikk. Uke 6 er seksualitetsundervisningsmateriell med tilhørende oppgaver og øvelser som kan integreres i den ordinære undervisningen i ulike fag og beskriver hvilke kompetansemål som er relevante. På den måten integreres seksualitetsundervisningen i flere fag, i stedet for at det kun er noe eget og separert fra andre fag. 44% av skoler i Norge har oppsøkt tilgang til Uke 6-materiell som finnes på nett, og tallene vokser årlig. Oslo kommune har høyest oppslutning blant alle fylkene med 58.9% av skoler som registrert seg til Uke 6 (Sex og Politikk, 2019). Innenfor Uke 6 materiellet inngår det et spesielt relevant hefte som er rettet mot ungdomsskole og videregående elever. Dette heftet heter *Mine og dine grenser* og omhandler forebygging av seksuell trakassering og overgrep gjennom blant annet kommunikasjon og respekt.

I Oslo kommune har det blitt lansert et nytt materiell for undervisere. Osloskolen har i samarbeid med blant annet Helseetaten utformet undervisningsopplegget *Seksualitet og grensesetting* (2019). Det tar for seg forebygging av seksuelle krenkelsers blant ungdom og legger opp til dialogbasert undervisning gjennom relevante caser. Redd Barna er annen aktør som produserer seksualitetsundervisningsmateriell som undervisere kan ta i bruk. De har også materiell som rettes mot foreldre. Hjemmearenaen

er en annen sfære som har mye påvirkning på holdninger rundt seksualitet, men som av åpenbare grunner ikke lar seg standardisere. Tydelig og forståelig materiell bør tilgjengeliggjøres for foreldre i større grad, slik at deres mulighet til å kommunisere om seksualitet i hjemmet kan styrkes.

I arbeidet med rapporten ble det kartlagt minst 20 aktører som kan inviteres inn til Oslo-skolene for å holde et seksualitetsundervisningsopplegg dersom det er ønskelig. Det må sies at det ikke finnes en lett tilgjengelig oversikt over den faglige kvaliteten på alle oppleggene som går på forebygging av seksuelle overgrep. Dette utgjør et problem ettersom skoler ikke har en måte å garantere at elevene får den beste eksterne undervisningen. Barneombudet, blant andre, mener dette er viktig å endre gjennom økt kvalitetssikring (Barneombudet, 2018). Aktørene i Oslo har litt ulike utgangspunkt for undervisningen de tilbyr, og derfor vil måten det undervises om temaer knyttet til forebygging av seksuelle overgrep variere fra aktør til aktør. Noen eksempler på disse er Skeiv Ungdom, MSO, Stiftelsen Tryggere, og SNU – Seksualpolitisk Nettverk for Ungdom. Restart er skoletiltaket til Skeiv Ungdom. De tilbyr interaktiv undervisning om kjønns- og seksualitetsmangfold og normer i samfunnet, men tematiser også samtykke og likeverd som en del av undervisningen. MSO – Medisinstudentenes seksualopplysning tilbyr opplegg som består av både mer tradisjonelle, «harde» temaer innenfor seksualopplysning, slik som anatomi og prevensjon, og den «mykere» delen som går på seksualitet, følelser og grensesetting (MSO Oslo, u.d.). SNU – Seksualpolitisk Nettverk for Ungdom er en frivillig ungdomsorganisasjon som jobber for ungdommers seksuelle og reproduktiv helse og rettigheter. Et av hovedfokusene i arbeidet deres er bevisstgjøring og opplysning rundt samtykke, grenser og kommunikasjon. De tilbyr workshops i dette. Stiftelsen Tryggere jobber med forebygging av vold. De tilbyr foredrag til elever, foresatte og fagpersoner. Foredragene har mål om å heve elevenes kunnskap om blant annet seksuell trakassering, overgrep, hva vold kan være, hva samtykke egentlig innebærer, hva som kjennetegner gode og sunne relasjoner og hva man skal gjøre dersom man opplever noe ubehagelig (Stiftelsen Tryggere, u.d.). Stiftelsen Tryggere tilbyr også en skolepakke som skal gi skolene verktøy til å gjennomføre forebyggende tiltak selv.

Seksualitetsundervisningssituasjonen i Oslo-skolene

Sex og Samfunn holder seksualitetsundervisning for 9. trinn for Oslo-skolene. Dette er etter avtale med Oslo kommune. Opplegget er på 2,5 time og gis én gang i løpet av skoleåret. Oppdraget legges ut på anbud hvert fjerde år, og Sex og Samfunn har vært hatt dette oppdraget siden 2008. Målet med å få inn en fast ekstern aktør er for å sikre at elevene får tilsvarende lik grunnundervisning på tvers av skoler og klasser. I tillegg blir kompetansemål i læreplanen som er relatert til seksualitetsundervisning fulgt opp. Det er mange temaer som skal dekkes i løpet av 2,5 time, og det som omhandler samtykke, grenser og seksuelle overgrep dekkes på 40-45 minutter, noe avhengig av engasjement i den enkelte klassen. I undervisningen er det mye fokus på dialog og på refleksjon for den enkelte elev. Solli ved Sex og Samfunn poengterer at mengder av informasjon som overleveres muntlig kan lett glemmes, og derfor er det viktig å fremkalle følelser så elevene sitter igjen med mer enn hva lovens voldtektsdefinisjon er. En utfordring Solli selv påpeker, er at dette opplegget kan være svært sårbart i og med at elever risikerer å gå glipp av det hele ved fravær.

I Oslo kommune er det som nevnt flere andre opplegg som består av enten workshops eller materiell som er designet for å gjennomføres i løpet av en time eller to, og uten langsiktig oppfølging. Lektor og seksualitetsundervisningseksperter Marianne Støle-Nilsen henviser til disse en-gangs oppleggene som «stunt»-opplegg. Hun påpeker at mye av seksualitetsundervisningsmaterialet som det er meningen at lærere skal ta i bruk, utvikles uten særlig input fra lærere. Videre understreker hun at mange av disse oppleggene har en helse- eller kriminalitetstilnærming, hvor det er stort fokus på elementer som prevensjon eller voldtekt, men uten å ta i bruk «danningstilnærmingen». Danningstilnærmingen tar høyde for seksualitetsundervisning som en holdningsskapende mulighet, og fokuserer på læreren som et sentralt element for å få gjennomført dette (Støle-Nilsen, 2017). UNESCO understreker også at det er behov for at seksualitet dekkes konsekvent gjennom hele utdanningen og ikke kun overlates til noen enkelttimer (UNESCO, 2018). Opplegg som repeteres over lenger tid er de som har størst sjanse for å ha noe vedvarende effekt (Lundgren & Amin, 2015).

Holdninger skapes over tid, derfor legger Støle-Nilsen mye vekt på at hovedansvaret for seksualitetsundervisning ligger hos lærerne og derfor trenger de flere ressurser og oppfølging. Kun 13% av kontaktlærere i Norge mener de fikk kunnskap om seksualitetsundervisning som de kan bruke nå (Hind, 2016). Kvaliteten på seksualitetsundervisningen en elev får er avhengig av både lærer, helsesykepleier, skoleledelse, og kommune. En lærer kan for eksempel bruke mye seksualitetsundervisningsmateriell i sin egen undervisning, eller tilføye egen kunnskap dersom de er spesielt interesserte. Skolens ledelse kan bestemme at visse aktører inviteres inn, visse materiell brukes, eller ha dedikerte perioder i løpet av året som retter fokus spesielt på seksualitet. Mange skoler i Oslo og ellers i Norge benytter seg for eksempel av uke seks i februar for å gjøre dette. Kommunen kan innføre tiltak som sikrer et visst nivå med seksualitetsundervisning, slik som Bergen kommune har gjort. Tiltakene i rapporten utdyper dette.

God seksualitetsundervisning

UNESCO og Verdens helseorganisasjon definerer seksualitetsundervisning som en pensumbasert prosess hvor det undervises og læres om de kognitive, emosjonelle, fysiske og sosiale aspektene ved seksualitet (UNESCO, 2018, s. 16). Innholdet er alderstilpasset, og det starter aller helst mens barna er i barnehagealder og varer ut videregående. Det er også svært viktig at undervisningen er helhetlig (UNESCO, 2018). Seksualitet er et veldig stort tema som går langt utover seksuell praksis, kjønnsykdommer, graviditet, og andre tekniske aspekter. Å se på seksualitet fra et helhetlig perspektiv vil si å ta høyde for blant annet kropp, følelser, kjønn, seksuell orientering, kommunikasjon, selvfølelse og normer rundt alt dette, i tillegg til da praksis og beskyttelse. Elever skal danne egne holdninger og verdier. På bakgrunn av alt dette, er det ønske fra fagmiljøet å kalle det seksualitetsundervisning i stedet for «seksualundervisning» eller «seksualopplysning» (UNESCO, 2018; Helse- og omsorgsdepartementet, 2016).

Det er noen hovedpunkter som dras frem for å sikre god seksualitetsundervisning. Seksualitetsundervisning er mer enn kun forebygging av seksuelle overgrep, men i denne rapporten er det fokus på den delen av undervisningen som støtter spesielt opp under nettopp dette. Seksualitetsundervisningen burde diskutere hva sex egentlig er og kan være, snakke om samtykke og grenser, ha mulighet for å tenke på og øve på kommunikasjon som kan brukes i senere anledninger, reflektere på hvordan kjønnsnormer påvirker rollene man har i en seksuell situasjon, og i tillegg ta opp digitalisering av seksualitet og etikken rundt dette (Helse- og omsorgsdepartementet, 2016; Skeiv Ungdom, 2016).

Seksualitetsundervisningen har mange mandater, men de som er mest relevante i kontekst av forebygging av seksuell vold er:

Å hjelpe unge bli kjent med egen kropp

Å hjelpe unge bli kjent med egne grenser

Å oppfordre til positiv seksualitet, slik at utforskning, grenser og samtykke oppfattes som noe positivt

Å bevisstgjøre unge på andres grenser, og hvordan de kan være annerledes enn egne

Å bevisstgjøre unge rundt konseptet samtykke og å respektere andres grenser

Å gi unge verktøy til hvordan kommunisere om grenser og samtykke

Å bevisstgjøre unge om hvordan samfunnsstrukturer og kjønnsnormer kan påvirke hvordan man kommuniserer og oppfører seg i ulike situasjoner

Å opplyse om konsekvenser av å ikke kommunisere om og respektere andres grenser

Å hjelpe unge identifisere press og grenseoverskridelser gjennom å fortelle om hva seksuell trakassering og seksuelle overgrep, inkludert voldtekt, er og hvordan det kan se ut

Å bevisstgjøre unge om hvordan samfunnsstrukturer og kjønnsnormer påvirker hva man tenker forårsaker seksuelle overgrep og andre voldtektsmyter

Å opplyse om hvor man kan oppsøke hjelp dersom man har blitt utsatt for et seksuelt overgrep

Samtykke

Et viktig aspekt ved seksualitetsundervisning som skal forebygge seksuelle overgrep er et positivt og samtykkebasert fokus. I *Strategi for seksuell helse* (Helse- og omsorgsdepartementet, 2016) er det fokus på å fremme seksuell helse gjennom positiv seksualitet og legge til rette for trygge og gode seksuelle erfaringer. Det er en del av de tilgjengelige undervisningsoppleggene som legger mer fokus på negative aspekter og å «unngå seksuelle overgrep». Å vektlegge at man skal unngå seksuelle overgrep legger opp til at det er det potensielle offerets ansvar å ta alle mulige grep i livet sitt for å ikke bli utsatt, i motsetning til da å legge vekt på ansvaret en potensiell overgriper har for å unngå å utøve

et overgrep. Dette kan bygge opp under voldtektsmyter der hva utsatte gjorde, sa og hadde på seg skal være relevant, i stedet for kun å fordømme overgriper for å ha utøvd overgrep. Dette kan føre til økt skam hos den utsatte, ettersom overgrepet kan tolkes som noe man kunne unngått om man bare hadde fulgt visse forhåndsregler (Leisenring, 2006). I neste delkapittel om kjønn, utdypes det om kjønnsaspektet ved slik undervisning.

I Redd Barnas rapport om *Ungdoms oppfatninger om voldtekt, kjønnsroller og samtykke* (Berggrav, 2015), kommer det frem at mange ungdommer definerer voldtekt som sex uten samtykke. Utfordringen ligger heller i at de ikke vet så godt hva samtykke egentlig innebærer. Det er mange seksualitetsundervisningsopplegg som tar utgangspunkt i nettopp dette; at overgrepssituasjoner kan oppstå enda utøver ikke har hatt eksplisitt vonde intensjoner og derfor legger mye vekt på kommunikasjon og forståelse av samtykke og grenser. Hennem, jurist, rettsosolog og medlem i Voldtektsutvalget fra 2006, mener det er essensielt å diskutere og språkliggjøre hva voldtekt og samtykke er (R. Hennem, epost, 14. november 2019). Hun legger også frem at det må snakkes om hvilke situasjoner hvor noen ikke har mulighet til å samtykke. Eksempelvis som når noen ikke er i stand til å gjøre rede for seg ved overstadig beruselse. Hvis flere sitter inne med kunnskap om og ferdigheter til å skape samtykkende og likeverdige seksuelle relasjoner, kan man utfordre den gjennomsyrende ukulturen hvor det anses som «kleint» eller «usexy» å kommunisere om ønsker, lyster og handlinger før, under eller etter seksuelle situasjoner. I samtale med lektor og seksualitetsundervisningseksperter Støle-Nilsen kommer det frem hvor viktig det er å undervise om entusiastisk samtykke, i motsetning til et passivt samtykke. Solli ved Sex og Samfunn forteller om hvordan de passer på å ta opp bevissthet omkring hvem som har ansvaret i en overgrepssituasjon: den som begår overgrepet. Man skal være bevisst at ansvaret ligger i ikke å begå overgrep og at man da får et tydelig samtykke, inkludert i kjærestereasjoner. Hvis man skal ha sex med noen, så har alle et eget ansvar for å forsikre at alle har lyst, og at man skal utøve forsiktighet rundt dette. Det samme sier Støle-Nilsen og understreker med at det ikke skal finnes gråsoner – enten så vet du eller så vet du ikke, og hvis du ikke vet, så skal du la være.

Kjønnsroller og -normer

Alle kjønn kan voldta, og alle kjønn kan bli utsatt for voldtekt. Likevel viser statistikken i innledningen at det er en majoritet av menn som voldtar og kvinner som blir voldtatt (Kripos, 2019). Det er avgjørende å se dette i sammenheng med samfunnsstrukturer og kjønnsroller ettersom det er elementer i den kjønnede sosialiseringen av barn og det øvrige samfunnet som påvirker ubalansen i statistikken (Lundgren & Amin, 2015). Kjønnsroller påvirker hvordan man oppfører seg i seksuelle situasjoner (Træen, 2008). Siden det også er spesielt mange gutter og menn som ikke forstår at de har utsatt noen for et overgrep eller hva som oppleves som et overgrep for andre (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019), må seksualitetsundervisningen passe på å dekke blant annet kjønnsroller i seksuelle situasjoner, slik normene for kjønnene aktivt utfordres.

Noe av det kjønnede fokuset som burde utfordres gjennom seksualitetsundervisningen er i relasjon til konseptet *grensesetting*. Kitzinger og Firth (1999) analyserer grensesetting med et kritisk blikk

gjennom samtaleanalyse. De forklarer hvordan fokuset på at jenter og kvinner skal «bare si nei» når gutter eller menn uttrykker ønske om sex, kan være skadelig i voldtektssaker. I tillegg blir kulturelle og normative holdninger i storsamfunnet skyldige i å la «uvillig sex» bli liggende på jenters og kvinners skuldre som passive deltagere. Denne dynamikken er et resultat av blant annet seksuelle kjønnsroller som tilsier at menn skal «jage» etter kvinner. Menn er de seksuelle initiativtakerne og kvinner er passive, og skal gjerne gjøre seg «kostbare». Dette igjen står i sammenheng med hvordan kvinners seksualitet er noe som skal passes på eller voktes over, i tillegg til en gjenspeiling av en kulturell signifikans som legges på jomfrudom og motvillighet som et feminint trekk (Kitzinger & Firth, 1999). Eaton & Matamala (2014) kobler troen på heteronormative holdninger (slik som at kvinner er løse eller billige hvis de ligger med flere, samtidig som menns status øker) og verbal seksuell tvang blant studenter. De som hadde sterkere tro på heteronormative idealer, normer og voldtektsmyter hadde mye større sannsynlighet for å være en av de som hadde utøvd eller vært offer for verbal seksuell tvang. Denne signifikansen mener Eaton og Matamala (2014) er et viktig poeng å ha med seg i forebygging av partnervold, inkludert voldtekt.

Haberland (2015) demonstrerer noe av viktigheten av å inkludere et fokus på kjønnsperspektiv i seksualitetsundervisning som omhandler grensesetting og seksuelle relasjoner. Det ble undersøkt hvorvidt det å snakke om kjønn og makt i seksualitetsundervisning er assosiert med bedre resultater fra undervisningen der det gjelder seksuell og reproduktiv helse. 22 seksualitetsundervisningsopplegg ble evaluert og man fant at de oppleggene som tok for seg kjønn eller makt var fem ganger mer vellykket i å forbedre seksuell helse (Haberland, 2015). De ulike måtene å ta for seg kjønn og makt trekkes frem i de vellykkede intervusjonene: eksplisitt oppmerksomhet på kjønn eller makt i forhold, kritisk tenkning rundt hvordan kjønnsnormer eller maktnormer oppstår og fungerer, personlig refleksjon (hvordan kjønn og makt relaterer til deres liv både generelt og seksuelt), og det å verdsette seg selv, hvor dette var ofte rettet mot jenter.

Beredskap

Regjeringens handlingsplan mot voldtekt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019, s. 13) trekker frem fem hindringer for voldsutsatte å søke hjelp:

- *Forhold ved overgrepet. Overgrepet samsvarte ikke med forestillingene de hadde av seksuelle overgrep og voldtekt, særlig fordi de kjente overgriper, og fordi det heller ikke ble brukt vold.*
- *Forhold ved dem selv. De tok på seg mye av ansvaret for det som hadde skjedd og skammet seg. De hadde ikke opptrådt slik de så for seg at et verdig offer skulle opptre.*
- *Forhold ved hjelpeapparatet. De manglet kunnskaper om mulighetene for hjelp, eller de hadde ikke tillit til hjelpetilbudene de kunne få.*
- *Forhold ved det private nettverket. De ble enten nektet å søke hjelp, fikk ikke hjelp til å forstå hendelsen som et overgrep, eller fikk ikke støtte til å søke hjelp.*
- *Forhold ved overgriper. De var redd overgriper og eventuelle nye overgrep.*

De fire første punktene er noe seksualitetsundervisning kan adressere. Gjennom en helhetlig og normkritisk seksualitetsundervisning er det mulig å gripe fatt i de ulike forestillingene folk har rundt seksuelle overgrep og voldtekt. Mye av det som nevnes i punktene har grobunn i voldtektsmyter og stigmatisering som skjer i storsamfunnet, ikke kun noe som skjer i visse situasjoner eller hos visse personer. Det er viktig å ta tak i den sosiale konteksten som skaper forholdene rundt hva som skjer rundt et overgrep, og hvordan utsatte reagerer. Å ta tak i dette hjelper å øke bevisstheten rundt hvorvidt man selv har blitt utsatt og kan sette ord på forvirrende følelser. Når man opplyser om dette er det da viktig å vite hva man kan gjøre hvis man har blitt utsatt, som er hvorfor undervisning må inkludere hvilke steg man kan ta dersom man kjenner seg igjen i de ulike beskrivelsene av seksuelle overgrep.

Eksempler på kommunale seksualitetsundervisningstiltak

SRH-planen (seksuell og reproduktiv helse) til Oslo kommune har blitt gjort tilgjengelig for sivilsamfunn for å sende innspill, men planen har enda ikke blitt publisert eller implementert. I utformingen av denne planen er seksualitetsundervisning et av punktene og i sammenheng med det og denne rapportens påfølgende tiltak, er det svært relevant å ta utgangspunkt i eller ta mye inspirasjon fra andre kommuner slik som Bergen, hvor de har gått inn for en styrket seksualitetsundervisning i kommunen.

Bystyret i Bergen vedtok i april i år en ny plan for seksuell helse, seksualopplysning og seksualitetsundervisning som har som formål å styrke spesielt undervisningen i skolene. I planen er det dekket mange ulike områder for å få gjennomført dette, og derfor er den et godt eksempel for hvordan en lignende plan kan se ut i Oslo kommune. Den dekker flere av tiltakene som fremmes i denne rapporten. Her er et utdrag fra planen om formålet (Bergen kommune, 2019, s.4):

«Med planen som nå er utarbeidet vil byrådet øke lærernes kompetanse og gi elevene en undervisning som oppleves relevant. Seksualitetsundervisningen skal ha en helhetlig danningstilnærming, der både helse-, kriminalitets- og kjønns- og mangfoldperspektivet inkluderes. Temaer som grenser, kommunikasjon, identitet, forventninger, relasjoner og respekt må være en del av undervisningen, og ikke minst det å oversette denne kunnskapen til handlingskompetanse i praksis. Byrådet gir også rammer for organisering og omfang, som skal forhindre at undervisningen blir personavhengig og tilfeldig. Seksualitetsundervisningen skal ikke kunne prioriteres bort, og det skal ikke være variasjoner i omfanget og kvaliteten på seksualitetsundervisningen i bergensskolen.»

Sortland kommune har innført en helhetlig modell ved navn *Æ E MÆ* for å forebygge seksuelle overgrep. *Æ E MÆ* er et system for å forebygge seksuelle overgrep og vold blant barn og unge. Den tar for seg seksualitetsundervisning rettet mot både barn og unge og deres foreldre, i tillegg til at den

har opplegg for ansatte som jobber med barn som kan være med på å forebygge (Sortland kommune, u.d.). Modellen er trukket frem som et eksempel for andre kommuner både i Regjeringens handlingsplan mot voldtekt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2019) og i Helsedirektoratets veiviser for kommunen om lokale folkehelseiltak (Helsedirektoratet, u.d.). Mer informasjon om deres kommunale plan finnes på <https://æemæ.no/>

Forslag til tiltak

Tydelig kommunal plan for styrking av seksualitetsundervisning i skolene

For å styrke seksualitetsundervisningen i skolene, noe flertallet av både elever og lærere i Norge ønsker (Hind, 2016), må kommunen ta konkrete grep for at dette skal gjennomføres. Det trengs en kommunal plan som legger frem hvordan Oslo ønsker å sikre kvalitetsundervisning for alle Oslo-elever. Oslo trenger å kartlegge behovene i kommunen i en lokal strategi, men både Sortland og Bergen kommune er gode eksempler på mulige løsninger.

Oppfølging i skolen

Ledelsen på de ulike skolene foreslås å være ansvarlige for å institusjonalisere seksualitetsundervisning på skolene deres. I sammenheng med lærerne, helsesykepleierne og gjerne elevrådet, burde de utforme årsplaner som passer til den individuelle skolen og dens elever. Slik kan man skape eierskap og mulighet for en årlig oppdatering av innhold. Oslo kommune burde lage en veiledning for hvordan man kan lage årsplan, slik at dette arbeidet kan standardiseres på tvers av skoler. Det oppfordres også til samarbeid mellom helsesykepleiere og lærere for best å kunne dekke en rekke temaer på ulike måter, og helst unngå dobbelt fokus på kun helseaspektet for eksempel hvis de underviser hver for seg.

Igjen henvises det til Bergen kommune der de legger opp til at seksualitetsundervisningen på skolene får en kvalitetsoppfølging. Utvalgte eksperter reiser til skolene og har ulike temaer som de snakker om med en gruppe bestående av ledelse, ansatte, og elevråd. Kvalitetssikringen kan eksempelvis inkludere spørsmål om hvordan de har integrert temaer knyttet til seksualitet inn i undervisningen, hvilken kompetanse personalet har, om det settes av tid til samarbeid, hvilke ressurser som er tilgjengelige, og om lærere blir sendt på kurs.

Kompetanseheving og ressurser

På kommunalt plan må det legges til rette for kompetanseheving spesielt hos lærere. Dette inkluderer mer kursing, flere ressurser, og oppfølging. I intervjuet med lektor Støle-Nilsen ble det poengtert at det første som glipper i en travel skoledag er det man ikke kan så mye om, ikke er komfortabel med, eller ikke anser som egen oppgave. Det kan være «kleint» å snakke om sex som er en helt vanlig og naturlig opplevelse av seksualitetsundervisningsansvaret, med mindre læreren har gjennomgått seksualitetsundervisning som en del av utdanningen sin eller gjennom kursing, eller eventuelt har en særlig interesse for dette personlig. Derfor er det essensielt at det er ressurser tilgjengelig for å bli mer komfortabel og øke eierskapet til denne viktige delen av jobben. Lærere er de som har langtid-soppfølging av elevene og dermed kan ha fokus på holdningsskapende undervisning, ikke kun gi informasjon. Når lærerne ser på seksualitetsundervisning som en integrert del av deres arbeid, legger de også vekt på å inkludere og integrere dette i sine egne undervisningsopplegg.

Det er viktig å ha kompetanse lokalt på skolene heller enn en ambulerende person med ekspertise. En stor del av suksessen til seksualitetsundervisningen er avhengig av at det finnes trygge rollemodeller på skolen, som kan skape rom for diskusjon av seksualitet og da temaer relatert til seksuelle overgrep (Moen, Bergman & Øverlien, 2018). For å være en trygg voksen og kunne undervise i seksualitetstematikk best mulig, er det også viktig at spesielt lærere og helsesykepleiere må inspisere, og ofte endre, egne holdninger før de kan være rollemodeller og videreformidle til elevene med positiv effekt. I rapportens kontekst gjelder dette spesielt holdninger rundt samtykke og overgrep. Når det finnes voldtektsmyter i samfunnet finnes det også hos individer, og skoleansatte er ikke et automatisk unntak.

Tilgjengelige seksualitetsundervisningsopplegg må systematiseres, slik at lærere har oversikt over tilbud de kan benytte seg av i skolene. Dette inkluderer både å skaffe en veileder for seksualitetsundervisning slik som ressursheftet *Kjønn og seksualitet* fra Utdanningsdirektoratet (2011) for at undervisere forstår hvorfor og hvordan bruke seksualitetsundervisningsmaterieell slik som Uke 6 optimalt. I tillegg trengs det en oversikt over hvilke eksterne tilbud skolene kan benytte seg av. Oslo kommune må koordinere alle de ulike seksualitetsundervisningstilbudene i Oslo slik at skoler, lærere og helsesykepleiere kan lettere finne frem til kvalitetsmateriale som de kan ta i bruk. Det trengs en samleplass for all tilgjengelig seksualitetsundervisningsmaterieell og aktørene som driver dette.

Kvalitetssikring og evaluering av materieell

Det er viktig med kvalitetssikring og evaluering av materieell. Det er svært mange organisasjoner og instanser i Oslo med høy kompetanse som både har en del seksualitetsundervisningsmaterieell fra før av og som fortsetter å lage nytt. Aktører som utvikler nytt materieell gjør dette ofte uavhengig av hverandre, og uten at tidligere opplegg nødvendigvis evalueres eller kvalitetssikres. Det burde

være mer fokus på å samarbeide på å forbedre og kvalitetssikre eldre versjoner av materiell i stedet for å fortsette å lage nye opplegg som ofte ligner på noe som allerede finnes. Oslo kommune burde ta ansvar for å sette i gang en prosess som vil samle de ulike aktørene og legge til rette for mer tverrorganisatorisk samarbeid for å kunne ende opp med seksualitetsundervisningsmateriell av høyest mulig kvalitet. Det er også essensielt at nytt materiell og oppdatering av materiell gjøres av profesjonelle som har en oppdatert seksualitetsundervisningskompetanse. Seksualitetsundervisning trenger å være både pedagogisk og faglig solid, og det er lett å ende opp med uheldige formuleringer eller uheldig fokus hvis man ikke har spisskompetanse innenfor seksualitetsundervisning og jobber ut ifra et forskningsbasert utgangspunkt. Et eksempel på uheldige konsekvenser av dette er at det blir lagt mest vekt på grensesetting og hva man kan gjøre for å forhindre overgrep, i stedet for å bruke mer tid og energi på respekt, kommunikasjon og samtykke. Dette kan resultere i oppgaver og opplegg som ved uhell bygger opp under voldtektsmyter. Viktigheten av kvalitetssikring og evaluering av materiell poengteres også i den overnevnte rapporten til NKVTS (Moen, Bergman & Øverlien, 2018). Derfor må dette prioriteres i en kommunal plan for seksualitetsundervisning, og at midler øremerkes til nettopp dette.

Bevisstgjøring rundt hjelpetiltak for voldtektsutsatte

Informasjon om tilbud for voldtektsutsatte må komme tydeligere frem til alle Oslo-borgere. Oslo må som kommune informere om hvilke hjelpetiltak som eksisterer. Dette kan gjøres ved å styrke overgrepsmottak, DIXI og Oslo Krisesenter med å nå ut med sitt tilbud. Voldtektsutsatte må bevisstgjøres rundt hva en voldtekt kan innebære slik at de kan kjenne seg igjen som en del gruppen man prøver å nå ut til, og dermed se tilbudet om oppfølging som relevant for dem selv. Eksempelvis gjennom avdekking av voldtektsmyter slik som at det finnes en «ideelvoldtekt» og hvis opplevelsen man selv har ikke stemmer overens med det at man enten hadde skyld i det selv eller at man ikke fortjener hjelp. I sammenheng med dette må det også opplyses om at det er viktig for helsen at voldtektsutsatte oppsøker medisinsk hjelp for å unngå eller begrense fysiske og psykiske skader. Denne bevisstgjøring kan for eksempel ta form i en kommunal kampanje.

Økte midler til DIXI ressurscenter mot voldtekt og Oslo Krisesenter

Man vet at det er store mørketall hva gjelder seksuallovbrudd, og at anmeldelser øker i sammenheng med økt oppmerksomhet og åpenhet rundt seksuelle overgrep (Kripos, 2018). Når forrige tiltak er bevisstgjøring rundt tilbud for voldtektsutsatte og oppfordring av at voldtektsutsatte benytter seg av dette, blir det svært viktig at utsatte kan tas imot og få hjelp av høy kvalitet. Det har allerede lenge blitt etterlyst økte midler for disse instansene, blant annet av Norsk Kvinnesaksforening. Om flere oppfordres til å benytte seg av tilbudet, samtidig som at ressursene ikke øker, vil en større brukergruppe

naturligvis legge mer press på systemene deres. For å sikre god oppfølging av voldsutsatte, må også økte midler sikres.

Midler til forskning om voldtekt og forebygging av voldtekt i Oslo

Som det kommer frem i innledningen, er det for lite informasjon om voldtekt på kommunalt plan. Man vet at det er store mørketall allerede, så da blir det enda viktigere å forske mer på omfang og detaljer. Det kreves data for å skape et grunnlag så man kan skaffe ytterligere kunnskap om forebygging og bekjempe voldtektsmyter. Et av forslagene til tiltak er derfor at Oslo kommune gir flere ressurser til å forske og skrive mer dyptgående rapporter innenfor temaet seksuelle overgrep og voldtekt.

Oppsummering

Denne rapporten har tatt for seg voldtektsdefinisjoner, voldtektsmyter, kjønnsnormer, seneffekt av voldtekt for utsatte og aktuelle temaer innen seksualitetsundervisning for å demonstrere at disse elementene henger sammen og derfor oppfordres å tas høyde for sammen. Hensikten med rapporten har vært å belyse ulike tematikker innenfor voldtekt og seksualitetsundervisning, slik at man hadde et kunnskapsgrunnlag for tiltakene som foreslås. Gjennom arbeidet med rapporten er de konkrete funnene blitt oppsummert i syv tiltak: det må lages en tydelig kommunal plan for styrking av seksualitetsundervisning i Oslo-skolene, kommunen må følge opp skolene, lærerne trenger kompetanseløft og ressurser, seksualitetsundervisning må evalueres og kvalitetssikres, det må spres informasjon om tilbud for voldtektsutsatte, støtten til DIXI og Oslo Krisesenter må økes, og det må gis midler til forskning om voldtekt og forebygging i Oslo. Avslutningsvis anbefales det at Oslo kommune setter av midler til å gjennomføre disse tiltakene i henhold til rapporten for at Oslo skal bli en enda bedre by å leve i.

Referanseliste

- Amnesty International (2011). *Rape and Sexual Violence: Human Rights Law and the Standards in the International Criminal Court*. London: Amnesty International Publications
- Amnesty International. (2019). *Time for Change. Justice for Rape Survivors in the Nordic Countries*. (EUR 01/0089/2019) Hentet fra: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/0089/2019/en/>
- Anderson, I. & Doherty, K (2004). Making Sense of Male Rape: Constructions of Gender, Sexuality and Experience of Rape Victims. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 14(2), 85-103. doi: 10.1002/casp.765
- Anderson, I. & Doherty, K (2008). *Accounting for rape: Psychology, Feminism and Discourse Analysis in the Study of Sexual Violence*. East Sussex: Routledge
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2017). *Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021)*. (Prop. 12S). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-12-s-20162017/id2517407/sec1?q=>
- Barneombudet. (2018). «Alle har noen som har opplevd det»: Samtaler med ungdom om seksuelle krenkelser. Oslo: Barneombudet.
Hentet fra barneombudet.no/wp-content/uploads/2018/02/Barneombudets-rapport-om-seksuelle-krenkelser-enkeltsider-pdf-lowres.pdf
- Bergen kommune. (2019). *Plan for seksuell helse, seksualopplysning og seksualitetsundervisning*. Hentet fra www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byradsavd-for-barnehage-skole-og-idrett/6543/6547/article-161386
- Berggrav, S. (2015). «Den som er med på leken...» Ungdoms oppfatninger om voldtekt, kjønnsroller og samtykke. Hentet fra <https://www.reddbarna.no/jegerher/faglitteratur>
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217-230. doi: 10.1037/0022-3514.38.2.217
- Din Utvei. (u.å). Hvorfor er det vanskelig å søke hjelp etter vold?. <https://dinutvei.no/om-vold/926-hvorfor-er-det-vanskelig-a-soke-hjelp-etter-vold>
- DIXI. (u.d.). DIXI-brosjyre. Hentet fra www.dixi.no/meny/om-dixi/dixi-brosjyren
- DIXI. (2007). Reaksjoner etter voldtekt. Hentet fra [/www.dixi.no/meny/om-voldtekt/for-utsatte/sjokkfasen](http://www.dixi.no/meny/om-voldtekt/for-utsatte/sjokkfasen)
- DIXI. (2012). *Spørreundersøkelse om voldtekt*. Oslo: DIXI. Hentet fra www.ldo.no/globalassets/ppt1/ppt/dixi_sporreundersokelse-om-voldtek_12-03-26.pdf
- Eaton, A., Matamala, A. (2014). The Relationship Between Heteronormative Beliefs and Verbal Sexual Coercion in College Students. *Archives of Sexual Behavior*, 43(7), 1443-1457. doi: 10.1007/s10508-014-0284-4
-

- Haberland, N. A. (2015). The Case for Addressing Gender and Power in Sexuality and HIV Education: A Comprehensive Review of Evaluation Studies. *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 41(1), 31-42. <https://doi.org/10.1363/SP00916>
- de Heer, B. A. & Jones, L. C. (2017). Investigating the Self-Protective Potential of Immobility in Victims of Rape. *Violence and Victims*, 32(2). DOI: 10.1891/0886-6708.VV-D-15-00099
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2017). *Snakk om det! Strategi for seksuell helse (2017–2022)*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/284e09615fd04338a817e1160f4b10a7/strategi_seksuell_helse.pdf
- Helsedirektoratet. (u.d.). Lokale folkehelse tiltak - veiviser for kommunen: Seksuell helse. Hentet fra www.helsedirektoratet.no/tema/folkehelsearbeid-i-kommunen
- Hind, Roar (2016). *Seksualundervisning i skolen: En undersøkelse blant kontaktlærere i grunnskolen*. Gjennomført på oppdrag for Sex og Samfunn, TNS Gallup. Hentet fra <https://www.sexogsamfunn.no/wp-content/uploads/2019/05/Seksualitetsundervisning-unders%c3%b8kelse-l%c3%a6rere-pdf.pdf>
- International Planned Parenthood Federation. (2008). Sexual rights: An IPPF declaration. London: IPPF. Hentet fra www.ippf.org/sites/default/files/sexualrightsippfdeclaration_1.pdf
- IPPF. (25. November 2013). International Day of Violence Against Women. Hentet fra www.ippfen.org/news/international-day-violence-against-women-2013
- Istanbul-konvensjonen. (2011). Europarådets konvensjon om forebygging og motarbeiding av vald mot kvinner og vald i nære relasjoner CETS 210 (LOV-2011-05-11-22). Hentet fra lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2011-05-11-22
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2019). *Handlingsplan mot voldtekt 2019–2022*. Hentet fra www.regjeringen.no/contentassets/1469f9bedad1476aadb0369ee899ab65/handlingsplan-mot-voldtekt-20192022.pdf
- Kitzinger, C., Frith, H. (1999). Just Say No? The Use of Conversation Analysis in Developing a Feminist Perspective on Sexual Refusal. *Discourse & Society*, 10(3), 293-316. doi: 10.1177/0957926599010003002
- Kripos (2019). *Voldtektssituasjonen i Norge 2018*. Oslo: Kripos. Hentet fra: www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/voldtekts-situasjonen-i-norge-2018.pdf
- Krisesentersekretariatet. (u. å). Statistikk om vold og overgrep. Hentet fra <https://www.krisesenter.com/sekretariatet/statistikk/>
- Kok, G. (2014). A Practical Guide to Effective Behavior Change: How to Apply Theory – And Evidence-Based Behavior Change Methods in An Intervention. *The European Health Psychologist*, 16(5), 156-170. doi: 10.31234/osf.io/r78wh
-

- Lea, S. J. (2007). A Discursive Investigation into Victim Responsibility in Rape. *Feminism & Psychology*, 17(4), 495 - 514. doi: 10.1177/0959353507083101
- Leisenring, A. (2006). Confronting «Victim» Discourses: The Identity Work of Battered Women. *Symbolic Interaction*, Vol. 29(3), 307-330. doi: 10.1525/si.2006.29.3.307
- Lundgren, R., Amin, A. (2015). Addressing Intimate Partner Violence and Sexual Violence Among Adolescents: Emerging Evidence of Effectiveness. *Journal of Adolescent Health*, 56(1), 42-50. doi: 10.1016/j.jadohealth.2014.08.01
- Moen, L. H., Bergman, S., & Øverlien, C. (2018) *Forebyggende tiltak mot vold i nære Relasjoner*. (Rapport nr 2/2018). Oslo: NKVTS. Hentet fra https://www.nkvts.no/content/uploads/2018/06/Rapport_2-18_Forebyggende-tiltak.pdf
- Moor, A., Ben-Meir, E., Golan-Shapira, D. & Farchi, M. (2013) Rape: A Trauma of Paralyzing Dehumanization. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 22(10), 1051-1069, DOI: 10.1080/10926771.2013.848965
- Mossige, S. & Huang, L. (2011). Omfanget av seksuelle krenkelses og overgrep i en norsk ungdomsbefolkning. *Norsk Epidemiologi*, 20(1), 53-62. doi: 10.5324/nje.v20i1.1295
- MSO Oslo. (u.d.). Ungdomsskoler og ungdomsklubber. Hentet fra www.mso.oslo.no/projects
- NOU 2008: 4. (2008). *Fra ord til handling: Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Hentet fra www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2008-4/id497659/
- Oslo Politidistrikt. (2012). *Voldtekt i den globale byen 2011: Anmeldelser og medieoppslag*. Oslo: Politiet. Hentet fra <https://www.politiet.no/globalassets/dokumenter/oslo/rapporter/voldtekt/voldtekt-i-den-globale-byen-oslo-2012.pdf>
- Oslo Politidistrikt. (2018). *Trender i kriminalitet 2018-2021: Digitale og globale utfordringer*. Oslo: Politiet. Hentet fra www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/kriminalitetsutvikling/trendrapport-oslo-2018---2021.pdf
- Osloskolen. (2019). *Seksualitet og grensesetting: Undervisningsopplegg*. Oslo: Oslo kommune www.sexogsamfunn.no/wp-content/uploads/2019/10/Seksualitet2019.pdf
- Pape, H., & Stefansen, K. (Red.) (2004). *Den skjulte volden? En undersøkelse av Oslobefolkningens utsatthet for trusler, vold og seksuelle overgrep*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress og NOVA
- Pittenger, S., Huit, T. & Hansen, D. (2016). Applying ecological systems theory to sexual revictimization of youth: A review with implications for research and practice. *Aggression and Violent Behavior*, 26, 35-45. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.11.005>
-

- Politiet. (2018). *STRASAK-rapporten 2018: Anmeldt kriminalitet og politiets straffesaksbehandling*. Hentet fra politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/strasak/2018/strasak-2018.pdf
- Sex og Politikk. (2019). Uke 6 Intern brukerevaluering skoleåret 2018-2019. Oslo: Sex og Politikk Skeiv Ungdom. (u.d). *Riv gjerdene – et normkritisk metodemateriale i antidiskriminerende arbeid*. Oslo: Skeiv Ungdom.
- Skilbrei, M., Smette, I., & Stefansen, K. (2013). Seksuell vold - en introduksjon. *Sosiologi I Dag*, 43(4), 5-14. Hentet fra ojs.novus.no/index.php/SID/article/view/1062/1053
- Sortland kommune. (u.d.) Æ E MÆ. Hentet fra aem.no
- Statistisk sentralbyrå. (2018). Anmeldte lovbrudd. Hentet fra www.ssb.no/statbank/table/08486/tableViewLayout1/
- Stiftelsen Tryggere. (u.d.). Forebyggende tiltak for skoler. Hentet fra tryggere.no/skoler/
- Straffeloven. (2005). Lov om straff (straffeloven) (LOV-2005-05-20-28). Hentet fra lovdata.no/dokument/LTI/lov/2005-05-20-28
- Støle-Nilsen, M. (2017). *Seksuell danning. En studie av seksualundervisning i ungdomsskolen* (Masteroppgave). Hentet fra <http://bora.uib.no/handle/1956/16082>
- Thoresen, S., & Hjemdal, O. (2014). *Vold og voldtekt i Norge: En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Træen, B. (2008). Sexuality in Context. In Træen, & B. Lewin, B. (Eds.), *Sexology in Context* (pp. 23-35). Oslo: Universitetsforlaget
- UNESCO. (2018). International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Geneva: UNESCO. Hentet fra www.who.int/reproductivehealth/publications/technical-guidance-sexuality-education/en/
- Utdanningsdirektoratet. (2011). *Seksualitet og kjønn: Et ressurshefte for lærere i grunnskolen*. Hentet fra www.udir.no/globalassets/upload/brosjyrer/5/udir-ressurshefte_seksualitet-del1-2_rev2011.pdf
- Voldtekt. (u.å). Hentet fra <https://amnesty.no/voldtekt>
- World Health Organization. (2003). *Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence*. Geneva: World Health Organization. Hentet fra www.who.int/violence_injury_prevention/publications/violence/med_leg_guidelines/en/
-

